

Fantasia. Lajit, ilmiö ja yhteiskunta on ensimmäinen laaja suomenkielinen fantasiakirjallisuuden historiaa, alalajeja ja nykytrendejä käsittelevä oppi- ja tietokirja. Teos esittelee lajihistoriaa tyypillisten aiheiden ja klassikkoteosten avulla, mutta myös fantasian vuorovaikutusta muiden lajien ja lajeihin ja taiteiden kanssa sekä fantasian kulttuurisia merkityksiä.

Kirja tarjoaa vastauksia sellaisiin perustavanlaatuisiin kysymyksiin kuin ”mitä fantasia on”, ”millainen on fantasian traditio”, ”mitä ovat fantasian erilaiset kulttuurit”, ”miksi fantasiaa luetaan” ja ”miksi ja kuinka fantasiaa tutkitaan”. Miten fantasia tai fantastinen eli mielikuvituksellinen on noussut niin merkittävään asemaan alati teknistyvässä ja kylmien arvojen hallitsemassa maailmassamme? Tarjoaako fantasia suurten massojen toivomaa eskapismia eli todellisuuspakoa, joka juurikin etäännyttää tästä kylmästä reaali-maailmastamme? Onko fantasia kenties viimeinen vaihtoehto, jonka avulla yritetään paeta raskasta todellisuuttamme, vai onko se päinvastoin keino käsitellä keskeisiä yhteiskunnallisia ja eettisiä kysymyksiä tai perustavia identiteettiongelmia ja toiseuden haasteita? Teos osoittaa, että se on näitä kaikkia ja paljon muutakin.

ISBN 978-951-39-8698-8

9 789513 986988 >

JYRKI KORPUA, IRMA HIRSJÄRVI,
URPO KOVALA & TANJA VÄLISALO (toim.)

FANTASIA

LAJIT, ILMIÖ JA YHTEISKUNTA

FANTASIA

Copyright © tekijät ja Nykykulttuurin tutkimuskeskus

Urpo Kovala (vastaava toimittaja, Jyväskylän yliopisto)
Pekka Hassinen (kustannustoimittaja, Jyväskylän yliopisto)
Oskari Rantala (kustannustoimittaja, Jyväskylän yliopisto)
Eoin Devereux (University of Limerick, Irlanti)
Sanna Karkulehto (Jyväskylän yliopisto)
Raine Koskimaa (Jyväskylän yliopisto)
Hanna Kuusela (Tampereen yliopisto)
Katariina Kyrölä (Åbo akademi)
Maaria Linko (Helsingin yliopisto)
Olli Löytty (Turun yliopisto)
Jussi Ojajarvi (Oulun yliopisto)
Laura Piippo (Jyväskylän yliopisto)
Pilvi Porkola (Turun yliopisto)
Tarja Pääjoki (Jyväskylän yliopisto)
Leena-Maija Rossi (Helsingin yliopisto)
Tuija Saresma (Jyväskylän yliopisto)
Piia Varis (Universiteit Tilburg, Alankomaat)
Juhana Venäläinen (Itä-Suomen yliopisto)

Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisusarja perustettiin vuonna 1986. Sarja on monitieteinen ja tieteidenvälinen. Siinä ilmestyy tutkimuksia nykykulttuurista ja kulttuuriteoriasta. Myös modernin kulttuurin vaiheisiin liittyvät kulttuuri- ja sosiaalihistorialliset tutkimukset kuuluvat kustannuslistalle.

Sarjassa julkaistavat käsikirjoitukset valitaan asiantuntija-arvioiden perusteella. Julkaisusarjan kirjat ilmestyvät joko painettuina kirjoina ja myöhemmin sähköisinä rinnakkaisjulkaisuina tai suoraan verkkokirjoina.

Painettuja julkaisuja myy Jyväskylän yliopiston verkkokauppa (<https://webshop.jyu.fi/julkaisut>). Tilaaminen on mahdollista myös julkaisusarjan kotisivuilta (www.jyu.fi/nykykulttuuri-julkaisusarja). Lisätietoja antaa kustannustoimittaja Oskari Rantala (oskari.h.rantala@jyu.fi). Postiosoite: Oskari Rantala / Nykykulttuuri-julkaisusarja, Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos, PL 35, 40014 Jyväskylän yliopisto.

Julkaisun taitto: Pekka Hassinen
Painoasun suunnittelu: Sami Saresma
Kansi: Sami Saresma

Jyväskylän yliopistopaino
Jyväskylä 2021

ISBN 978-951-39-8699-5
ISSN 1457-6899

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

JYRKI KORPUA, IRMA HIRSJÄRVI,
URPO KOVALA & TANJA VÄLISALO (TOIM.)

FANTASIA

LAJIT, ILMIÖ JA YHTEISKUNTA

NYKYKULTTUURIN TUTKIMUSKESKUKSEN JULKAISUJA 130
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO 2021

SISÄLLYS

Jyrki Korpua, Irma Hirsjärvi, Urpo Kovala & Tanja Välisalo
JOHDANTO – FANTASIASTA 9

Jyrki Korpua
FANTASIAN AIKAJANA 22

I FANTASIAN HISTORIA

Jyrki Korpua
LÄNSIMAISEN FANTASIAN TRADITIO ANTIIKISTA JA
KESKIAJALTA 1900-LUVULLE 29

Tomi Sirviö
FANTASIA JA GOTIIKKA 63

Juha Raipola
FANTASIAN KEHITYS OSANA MODERNISMIA 87

Maria Ihonen
LASTENFANTASIAN HISTORIALLINEN KEHITYS 105

Jyrki Korpua
SUOMALAINEN FANTASIA 125

Hanna-Riikka Roine
FANTASIA JA DIGITAALINEN KULTTUURI 145

II FANTASIAN ALALAJIEN JA ILMIÖIDEN KIRJO

Jyrki Korpua
SANKARIFANTASIA, PULP JA POPULAARI-
KIRJALLISUUS 159

Tomi Sirviö
KAUHUFANTASIA JA URBAANI FANTASIA 171

Hanna-Riikka Roine
TIETEISFANTASIA LAJITYYPPIEN RAJOILLA 189

Juha Raipola

UUSKUMMA 201

Aino-Kaisa Koistinen & Jyrki Korpua

FANTASIA ELOKUVASSA JA TELEVISIOSSA 217

Katja Kontturi

FANTASIA SARJAKUVISSA 245

Aino-Kaisa Koistinen & Tanja Välisalo

FANTASIA JA TRANSMEDIA 271

III FANTASIAN YLEISÖT JA YHTEISKUNTA

Sisko Ylimartimo

LUMOAVAA OUTOUTTA – NÄKÖKULMIA VISUAALISEEN
FANTASIAAN 289

Tanja Välisalo & Irma Hirsjärvi

FANTASTINEN FANIUS 313

Minna Siikilä-Laitila

ANTIFANIUS 335

Jenniliisa Salminen

FANTASIA JA POLITIIKKA 355

IV LÄHESTYMISTAPOJA FANTASIAN TUTKIMUKSEEN

Pekka Kuusisto

MIELIKUVITUS RAKENTEENA – STRUKTURALISTISEN
FANTASIAKÄSITYKSEN LÄHTÖKOHTIA JA
TUTKIMUKSEN LINJOJA 373

Pirjo Lyytikäinen

FANTASTISEN KIRJALLISUUDEN TYYLIT JA KIELI 411

Sanna Tapionkaski

FANTASIA, SUKUPUOLI JA SEKSUAALISUUS 433

Irma Hirsjärvi, Urpo Kovala & Maria Ruotsalainen

FANTASIAN VASTAANOTON TUTKIMUS 455

INDEKSI 479

SUMMARY 529

KIRJOITTAJAT 537

Jyrki Korpua, Irma Hirsjärvi, Urpo Kovala & Tanja Välisalo

JOHDANTO – FANTASIASTA

Fantasia – Lajit, ilmiö ja yhteiskunta on ensimmäinen laaja suomenkielinen fantasiakirjallisuuden historiaa, alalajeja ja nykytrendejä käsittelevä oppi- ja tietokirja. Teos esittelee lajihistoriaa tyyppillisten aiheiden ja klassikkoteosten avulla, mutta myös fantasian vuorovaikutusta muiden lajien ja taiteiden kanssa sekä fantasian kulttuurisia merkityksiä.

Pyrimme vastaamaan teoksessa sellaisiin perustavanlaatuisiin kysymyksiin kuin mitä fantasia on, millainen on fantasian traditio, mitä ovat fantasian erilaiset kulttuurit, miksi fantasiaa luetaan ja miksi ja kuinka fantasiaa tutkitaan. Miten fantasia tai fantastinen eli mielikuvituksellinen on noussut niin merkittävään asemaan alati teknistyvässä ja kylmien arvojen hallitsemassa maailmassamme? Tarjoaako fantasia suurten massojen toivomaa eskapismia eli todellisuuspakoa, joka juurikin etäännyttää meitä reaali maailmasta? Onko fantasia kenties viimeinen keino, jonka avulla yritetään paeta raskasta todellisuutta, vai onko se päinvastoin mahdollisuus käsitellä keskeisiä yhteiskunnallisia ja eettisiä kysymyksiä tai perustavia identiteettiongelmia ja toiseuden haasteita? Vai onko se näitä molempia ja mahdollisesti paljon muutakin, mitä tämä teos pyrkii selvittämään.

Totutun tuolla puolen -teoksen johdannossa (Blomberg, Hirsjärvi & Kovala 2005, 7) todetaan, että fantasia on ”kulttuurin läpäisevä ilmiö”. Suosiossaan se on yksi kulttuurimme kiinnostavimpia ilmiöitä. Epäilemättä fantasia myös kertoo jotain hyvin olennaista ajastamme. Siksi sen kriittinen tutkiminen ja tunteminen on tärkeää. Kärjistäen voisi sanoa, että vuosisatoja (tai jopa -tuhansia) fantasia oli kirjallisuuden peruslaji, ja vasta realismin synty teki fantasian lajin määrittelystä tarpeellista. Voihan maailmankirjallisuuden klassikoita 1800-luvun alkuun saakka pitää enemmän tai vähemmän fantastisina. Mielikuvituksellinen ja ”fantasia” oli kirjallisuuden pääsuuntaus aina realismin aikaan saakka. Tämä aja-

tus ei toki sovi yhteen useiden nykyisten fantasiateorioiden kanssa, joissa fantasian katsotaan olevan romantiikan tuote ja juuri syntyneen tuolla aikakaudella, 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa (esim. Northrop Frye: *Anatomy of Criticism* ja *The Secular Scripture*, Tzvetan Todorov: *The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre* sekä Manuel Aguirre: *The Closed Space*).

Silti fantasian ja todellisuuden suhde on aina ollut jännitteinen. Tämän takia myös realismin ja fantasian välinen asetus on ollut ajoittain kireä. Realismi on tapa katsella asioita niitä kaunistelematta; se hyödyntää todellisuudentajua. Fantasia taas edustaa mielikuvituksellista, usein yleisesti tunnetusta todellisuudesta poikkeavaa fiktiota. Kathryn Humen (1984, 3–5) määrittelemänä fantasia edustaa jopa kirjallisuuden toista perusllykettä *mimesiksen* eli todellisuuden ”jäljittelyn” tai peilaamisen ohella. Fantasian ja realismin välinen suhde on aina 1800-luvulta realismin synnystä alkaen ollut myrskyinen. Jotkut, usein sangen vaikutusvaltaiset piirit ovat nähneet mielikuvituksellisen reaalisen ja *todellisen* vastakohtana. Fantasiaa on syytetty valheellisuudesta ja ihmisten harhauttamisesta – yksinkertaistaen jopa lukijakunnan harhaanjohtamisesta. Ajatellaan vaikkapa Miguel de Cervantes Saavedran klassista Don Quijoten hahmoa (*Don Quijote* 1605–15), jonka ymmärrys todellisuudesta hämärtyy ritarromaaniin liiallisesta lukemisesta. Hän harhautuu sisälle *fantasiaansa* vaarallisella tavalla. Realismin klassikkoteoksessa Gustave Flaubertin *Rouva Bovaryssa* (*Madame Bovary* 1857) Emma taas oli lukenut liikaa romantiikan teoksia, jotka olivat herkistäneet hänen sieluaan ja alistaneet hänet epärealistisille odotuksille elämästä. Liiallinen herkistyminen tai mielikuvituksellisuus nähtiin siis näissä teoksissa haitallisena. Nykylukija on kuitenkin todellisuuden ja epätodellisuuden suhteen kenties valveutuneempi tarttuessaan innolla fantasiateoksiin.

Mitä siis on fantasia ja miksi *Fantasia – Lajit, ilmiö ja yhteiskunta* -teokseen tutustuminen voisi olla merkityksellistä? Mielikuvituksen voima ja keinot kiinnostavat ihmiskuntaa. Monet tahtovat viihdyttää itseään fantasian keinoin, ja kulttuurimme tuntuu kiinnittyvän osin fantastisiin esitystapoihin. Yksinkertaisena määritel-

mänä fantasia on (kaikkeaa) mielikuvituksellista. Taustalla on kreikan sana *phantasiā*, joka merkitsee muun muassa kuvittelua, mielikuvitusta ja kuvitelmaa. Nykymerkityksensä lajina fantasia saa vasta romantiikassa. Usein sanotaankin, että fantasia on ”romantiikan lapsi” tai jopa sen *tuote*. Fantasiaa syytetään usein eskapismista, epärealistisuudesta, epätodennäköisyydestä tai mahdottomuudesta. Tällaisia syytöksiä voi toki esittää kaikesta fiktioista lajista riippumatta. Terminologisesti nykyään puhutaan usein *spekulatiivisesta fiktioista* yleisnimikkeenä ja laajempaa yllälajina. Sen alle luetaan tällöin niin sanottu klassinen fantasia: seikkailufantasia, miekka ja magia, korkeafantasia ja matalafantasia sekä kauhufiktio, tieteisfiktio ja fantastinen (tai maaginen) realismi. Tämänkin teoksen useimmissa luvuissa fantasian määritelmää laajennetaan spekulatiivisen fiktion suuntaan ja jopa kohti tieteisfiktiota fantastisimmillaan, mutta nämä laajennetut lajikysymykset otetaan aina esiin kyseisen luvun alussa tapauskohtaisesti.

Laaja-alaisuudestaan huolimatta tai ehkä juuri siitä johtuen fantasia ymmärretään omaksi yksittäiseksi kirjallisuuden, elokuvan ja taiteen genreksi, lajiksi tai luokaksi. Fantasiaa voidaan pitää laajana ja rajojaan koettelevana mutta silti perusteltuna lajiterminä. Englantilainen romantikkorunoilija, esteetikko ja fiktion teoreetikko Samuel Taylor Coleridge (1772–1834) esittää vuoden 1817 klassisessa teoksessaan *Biographia Literaria*, että lukijan tulee kaunokirjallista teosta lukiessaan ”pidättää epäuskoa” (*willing suspension of disbelief*) (Coleridge 1965, 168–169). Vain tämä epäuskon pidättäminen tai vapaaehtoinen epäuskon vaimentaminen mahdollistaa astumisen sisään kaunokirjallisen teoksen maailman. Coleridgen teoriaa on myöhemmin pidetty yhtenä fantasian toisenlaisten maailmojen (mahdollisten ja mahdottomien) teorian alkupisteenä. Lukijan (taikka katsojan tai kuuntelijan) on todellakin hyväksyttävä fiktion maailma, jotta hän kykenisi nauttimaan tekstistä. Fantasiantutkijat ovatkin pitäneet tätä ratkaisevana syynä realistisen kirjallisuuden ihailijoiden ja spekulatiivisen fiktion edustajien väliseen kiistaan: realistisen eetoksen armoitetut kannattajat eivät kykene

astumaan sisään fantasian maailmoihin. He eivät siis ehkäpä kykene pidättämään epäuskoaan fantasian suhteen?

Fantasialle on esitetty runsaasti muunlaisiakin määritelmiä ja kategorisointeja. Kirjailija George MacDonald esseessään ”The Fantastic Imagination” vuonna 1893 pyrki hahmottamaan mielikuvituksellisten maailmojen rakentamista tekijyyden näkökulmasta. Angloamerikkalaisessa tutkimuksessa keskeinen teos on kuitenkin ollut J. R. R. Tolkienin MacDonaldin hengessä kirjoittama essee ”Saduista” (”On Fairy-Stories”, luentona 1939, julk. 1947). Tolkienia seuraten fantasia on tyypillisesti jaettu meidän maailmaamme, ensisijaiseen eli primaariseen maailmaan, ja fantasian toissijaiseen eli sekundaariseen maailmaan niiden ontologisen aseman perusteella. Ajatuksena on, että ensisijainen maailma on aito ja reaali-nen. Toissijainen fiktiivinen maailma puolestaan on (mahdollisesti) omalakinen, mutta hierarkkisesti ensisijaiselle maailmalle alisteinen. Tällöin voidaan puhua *korkeafantasiasta* (*high fantasy*), jossa tapahtumat sijoittuvat tähän omalakiseen maailmaan. *Kahden maailman fantasiassa* tai *porttifantasiassa* ensisijainen maailma toimii lähtökohtana, josta siirrytään toissijaiseen maailmaan. Matalafantasiasta (*low fantasy*) taas fantasian elementit tunkeutuvat ensisijaiseen maailmaan ja kyseenalaistavat reaali-maailmamme lait. Ensimmäinen eli korkeafantasia sopii erityisesti omalakisiiin fantasiasarjoihin, kuten vaikkapa Tolkienin eppiseen fantasiaan. Toisen asteen portti- tai portaalifantasia on usein erityisesti lasten fantasian ominta aluetta, ja kolmas eli matalampi fantasia on tyypillistä etenkin kauhufantasialle tai maagiselle realismille.

Niin sanotussa todorovilaisessa jaossa, joka pohjaa Tzvetan Todorovin teokseen *The Fantastic* (1970) samantapainen erottelu tehdään hieman erilaisin perustein. Todorov puhuu *ihmeellisestä* (*the marvelous*, ransk. *le merveilleux*), *fantastisesta* (engl. *the fantastic*, ransk. *le fantastique*) ja *oudosta* (engl. *the uncanny*, ransk. *l'entrane*). Ihmeellisessä ”[t]yypillisesti homogeenisessä kertomusmaailmassa on pyritty mahdollisimman pitkälle häivyttämään toisaalta realististen, toisaalta mielikuvituksellisten aineiden ja tyylikeinojen välinen raja. Tavoitellaan fantastiselle todenmukaisuudelle raken-

tuva omalakista maailmaa.” Fantastisessa ”[r]ealistinen ja mielikuvituksellinen todenmukaisuus törmäävät yhteen. Yliluonnollinen on ongelma, sovittamaton ristiriita.” Oudossa ”[s]e mikä näyttää yliluonnolliselta, (mahdollisesti) saa lopulta luonnollisen selityksen.” (Tässä käännökset Hiilos 1994, 9). Esimerkkeinä ihmeellisestä voivat toimia esimerkiksi Tolkienin *Taru sormusten herrasta* -teos (*The Lord of the Rings*, 1954–55), fantastisesta H. P. Lovecraftin kauhufiktio ja oudosta Arthur Conan Doyle’n Sherlock Holmes -tarina *Baskervillen koira* (*The Hound of Baskervilles*, 1902). (Lisää todorovilaisesta fantasianäkemyksestä tämän teoksen Kuusiston luvussa ”Mielikuvitus rakenteena”, joka käsittelee strukturaalistisen fantasiakäsityksen lähtökohtia ja tutkimuksen linjoja.)

Myöhemmissä esityksissä fantasian monilajisuutta on pyritty selittämään useilla erilaisilla tavoilla. Kuten mainittua, Kathryn Humen *Fantasy and Mimesis – Responses to Reality in Western Literature* (1984) näkee fantasian ja mimesiksen (eli todenkaltaisuuden) kerronnallisen mielikuvituksen toisilleen vastakkaisina perustoimintoina. Mimesiksessä henkilöhahmot sopeutuvat Humen mukaan todellisen maailman aistikokemukseen. Mimesis edustaa sitä ”mikä on mahdollista”, kun taas fantasia on sitä ”mikä on mahdotonta” (vrt. Bryan Attebery’n vasta-argumentit teoksessa *Strategies of Fantasy*, 1992). C. N. Manloven teos *Modern Fantasy* (1975) vuorostaan korostaa fantasian yliluonnollista vaikutelmaa. Fantasia on Manloven mukaan fiktiota, joka herättää ihmeellisyyden tunteen ja sisältää olennaisena elementtinä yliluonnollisia maailmoja, olen-
toja tai objekteja.

Maria Nikolajevan erityisesti lastenfantasian tutkimukselle keskeinen *The Magic Code* (1988) jatkaa angloamerikkalaisen fantasiamääritelmän perinnettä korostaen jakoa ensisijaisen maailman (eli meidän maailmamme) ja maagisen, toissijaisen maailman välillä. Nikolajevan näkemyksessä toissijaiset maailmat voidaan jaotella suljettuihin maailmoihin, joilla ei ole yhteyttä reaali maailmaan; avoimiin maailmoihin, joissa molemmat maailmat ovat läsnä tekstissä; sekä kätkeytyihin maailmoihin, joissa yliluonnolliset elementit jälleen ikään kuin tunkeutuvat ensisijaiseen maailmaan.

Farah Mendlesohnin neliportaisessa jaossa teoksesta *Rhetorics of Fantasy* (2008) pyritään korostamaan juuri tätä maailmojen välisyyttä. Mendlesohn jakaa fantasian *portti-seikkailufantasiaan* (portal-quest fantasy) eli yksinkertaisemmin *porttifantasiaan*, *immersiiviseen fantasiaan* (immersive fantasy), *intrusiiviseen fantasiaan* eli *tunkeutumisfantasiaan* (intrusion fantasy) sekä *liminaaliseen fantasiaan* (liminal fantasy). Porttifantasiassa toissijaiseen maailmaan siirrytään portin kautta, fantasia pysyttäytyy ”toisella puolella” eikä vuoda sieltä reaali maailmaan. Immersiivisessä, uppoutu- vassa, vetävässä, tenhoavassa tai mukaansatempaavassa fantasiassa hyväksytään sekä fantasian maailma että sen lainalaisuudet, jolloin lähestytään usein tieteisfantasiaa. Intrusiivisessä eli tunkeutumis- fantasiassa, kuten Pirjo Lyytikäinen sitä kutsuu tähän teokseen kir- joittamassaan luvussa, ylikuonnollinen elementti on kaaoksen luoja, jolloin lähennytään kauhufiktiota. Liminaalinen eli kynnyksfantasia on harvinainen alalaji, jossa kynnyksen yli voidaan astua, mutta usein valitaan pysyttäytyminen todellisen maailman puolella. Fan- tasia tulee silti teksteissä yli kynnyksen pieninä annoksina, joiden merkitykset jäävät lukijan tai kokijan tulkittaviksi.

Fantasia siis tarkoittaa monimuotoisista teoreettisista selitys- malleistaan huolimatta yksinkertaistetusti kuvitelmaa tai mieliku- vituksellista. Nykymerkityksessään fantasiaa on käytännössä mikä tahansa mielikuvituksellinen taideteos riippumatta esitystavastaan. Fantasiaa voi siten esiintyä esimerkiksi kirjallisuudessa, teatterissa, elokuvassa, televisiossa, sarjakuvassa, peleissä tai vaikkapa tans- sissa. Lajiteoriassa on usein painotettu, että fantasiassa esiintyy ”mahdottomia” piirteitä tai arkitodellisuutemme rikkovia tai ylit- täviä elementtejä.

Vaikka teoreettiset kehykset vaihtelevat, tässä teoksessa fan- tasia ymmärretään käsitteenä mahdollisimman laaja-alaisesti, osin tuon vaihtelun takia. Kyseessä on fiktion suurlaji, jossa korostuvat useat inhimillistä mielikuvitusta puhuttavat, venyttävät ja koette- levat elementit. Fantasian sisälle voidaan kategorisoida esimerkik- si ylikuonnollinen ja sadunomainen, arkitodellisuutemme ylittävä tai sen rajoja koetteleva fiktio. Siihen kuuluvat teokset, joissa ko-

rostuvat spekulatiiviset visiot mahdollisista tai mahdottomista (toisista) maailmoista, mutta myös teokset, jotka synnyttävät mielikuvituksellisen ylevän (*subliimin*), oudon, kumman tai kauhun tunteuksia tai käyttävät näiden elementtejä. Fantasia on siis yksinkertaistetusti mielikuvituksellista, arkitodellisuutemme realismiin ylittävää, ohittavaa tai kiertävää fiktiota. Sen sisään voidaan mahduttaa tieteisfiktion mahdolliset maailmat, ns. genrefantasian kuvitellut toissijaiset maailmat, kauhun groteskit kuvastot sekä oudot, loogiikkaamme koettelevat toiset maailmat. (Ks. Jackson 1981, 7; James & Mendlesohn 2012, 1–2.)

Mielikuvituksellisia fantastisia elementtejä on ollut ihmiskunnan kirjallisuudessa ja kulttuurituotteissa aina. Ihminen on aina koetellut taiteessa todellisuuden rajoja ja pyrkinyt ylittämään oman rajallisen ymmärryksensä mitä moninaisimmilla tavoilla. Länsimaisen kirjallisuuden historia on pitkälti fantastinen, jos sitä silmäilee nykypäivän katseella. Myös länsimaisen elokuvan historia on viimeistään Georges Mélièsistä lähtien ollut fantastista. Varhainen uskonnollinen kirjallisuus ja jopa filosofiset pohdinnat, kuten itämainen viisauksikirjallisuus tai Platonin dialogien myyttisemmät osat, kuten kuvaukset Atlantiksen kadonneesta mantereesta *Timaioksessa* ja *Kritiaassa* tai näkymättömyyden tuovasta Gygeen sormuksesta *Valtiossa*, ovat usein lähtökohdiltaan fantastisia.

Länsimaisessa näkökulmassa fantasian lajina katsotaan kuitenkin syntyneen valistuksen ajalla 1700-luvulla ja eriytyneen omaksi fiktion genreksi viimeistään romantiikan ajalla 1800-luvulla. Tämä teos pyrkii osoittamaan myös fantasian lajin pitkät juuret aina antiikista keskiajan kautta kohti nykypäivää. Historiallisen taustoituksen jälkeen pääpaino on kuitenkin fantasian monimuotoisessa nykyhetkessä, siihen johtaneessa kehityksessä sekä fantasian kulttuurin ja sen tutkimuksen moni-ilmeisyydessä.

Teoksen ensimmäinen osa, *Historia*, lähtee liikkeelle varhaisesta myyttiperinteestä ja piirtää sen vaikutusta myöhempien aikojen fantasian kulttuureihin ja koko länsimaiseen yhteiskuntaan. Nykypäivän yhteiskuntamme onkin monelta osin fantasian tradition värittämä ja elävöittävä, kuten tämän osan luvut osoittavat. Ensimmäinen

mäinen luku esittelee laajan kaaren länsimaisen fantasian historias-
sa antiikin ja keskiajan myyttiperinteestä 1900-luvulle (Korpua 1.),
fantasian ja gotiikan kirjallisuuslajin historiallisen yhteyden (Sirviö
1.), fantasian kehityksen osana modernismia (Raipola 1.), lasten-
fantasian oman erityisen tradition (Ihonen), suomalaisen fantasian
monivivahteisen joskin hitaasti käynnistyneen historian (Korpua
2.) sekä osion päättävässä luvussa fantasian osana nykypäivän digi-
taalista kulttuuria (Roine 1.)

Teoksen toinen osa, *Fantasian alalajien ja ilmiöiden kirjo* pu-
reutuu tarkemmin erityisesti 1900-luvulla kiihtyneeseen fantasian
alalajityyppien eriytymiseen, vaikkakin myös näille lajirajoille löy-
tyy historialliset juurensa varhaisemmassa traditiossa, kuten useim-
mat luvut tässä kokonaisuudessa osoittavat. Toisessa osassa käsitte-
lynsä saavat moninaiset mielenkiintoiset alalajit, herooinen sankar-
ifantasia sekä pulp- ja populaarifiktio (Korpua 3.), kauhufantasia
ja urbaani fantasia (Sirviö 2.), lajirajoja koetteleva tieteisfantasia
(Roine 2.) sekä uuskumma (Raipola 2.). Fantasian merkitystä kult-
tuurimme keskeisissä viihdemuodoissa esitellään toisen osan päät-
tävässä luvuissa, jotka käsittelevät fantasiaa elokuvassa ja televisio-
ssa (Koistinen & Korpua) sekä sarjakuvissa (Kontturi). Fantasia
nähdään *mediumirajat* eli viestintäkanava tai -välinerajat ylittävänä
niin sanottuna *transmediaalisena* ilmiönä (Koistinen & Välisalo).

Teoksen kolmannessa osassa, *Fantasian yleisöt ja yhteiskun-
ta* näkökulma kääntyy selvemmin fantasian moninaiseen rooliin
kulttuurimme ja yhteiskuntamme kuvastajana. Kolmas osa
käsittelee aluksi fantasiaa esteettisenä ilmiönä visuaalisen taiteen
kautta (Ylimartimo). Tämän jälkeen huomio käännetään fantasian
käyttäjiin ja kuluttajiin, jolloin käsittelynsä saavat omissa alalu-
vuissaan sekä *fanit* (Välisalo & Hirsjärvi) että näiden vastavoima
eli *antifanit* (Siikilä-Laitila). Osan viimeinen luku (Salminen) kä-
sittelee yhteiskunnan ja fantasian kulttuurien kannalta keskeistä
teemaa eli fantasiaa ja politiikkaa. Onhan erityisesti huomioitava,
että fantasia on fiktion lajina sekä kulttuurimme ja yhteiskuntamme
kuvastaja että toisaalta myös tärkeiden yhteiskunnallisten ilmiöi-
den kommentoija ja merkittävä epäkohtien esiin nostaja. Tultaessa

2020-luvulle tämän osoittaa vaikkapa huomattava mielikuvituksellisen fantastisen dystopiakirjallisuuden traditio.

Teoksen neljännessä osassa, *Lähestymistapoja fantasian tutkimukseen*, pureudutaan tarkemmin fantasian teoriaan sekä tapoihin tutkia fantasiafiktion teoksia ja fantasiaa kulttuurisena ilmiönä. Pääluku käsittelee moninaisia teoreettisia lähtökohtia ensin historiallisesti. Pääsemme syvällisesti, strukturalistisesta fantasiakäsityksestä katsoen (Kuusisto), tutustumaan 1900-luvun fantasiatutkimuksen teoriaklassikoihin. Tämän jälkeen huomioidaan fantasian erityisyys esteettisenä lajina tyylin ja kielen puolesta (Lyytikäinen). Viimeiset kaksi neljännen osan lukua käsittelevät nykypäivän keskeisiä lähestymistapoja fantasiaan: feminististä ja queer-tutkimusta (Tapionkaski) sekä vastaanottotutkimusten näkökulmaa (Hirsjärvi, Ruotsalainen & Kovala).

Tämä teos käynnistyi Suomen science fiction- ja fantasiatutkimuksen seura ry:n projektina, jota vetivät alkuvaiheessa Markku Soikkeli ja Jyrki Korpua. Teoksen toimittajat kiittävätkin Markku Soikkeliä hankkeen kunnianhimoisesta käynnistämisestä, jo tuolloin laaditusta alustavasta sisältöluonnoksesta sekä monista avauksista kirjoittajien suuntaan. Myöhemmin teoksen toimittajakunta vakiintui nykyiseksi nelikoksi. Teoksen kirjoittajiksi valikoitui tutkimusalansa parhaimmistoa, joista jokainen tuo teokseen oman erityisen osaamisensa ja erityisen näkökulmansa aiheeseen.

Teoksemme nimi on *Fantasia – Lajit, ilmiö ja yhteiskunta*, sillä huomioimme sisällössä merkittävästi myös fantasian laajat kontekstuaaliset merkitykset. Laajat yhteydet olivat teoksen valmistamisessa tärkeässä asemassa, sillä teoksen toimittajat olivat juuri teosta valmistellessa olleet mukana brittiläisen professori Martin Barkerin koordinoimassa kansainvälisessä The World Hobbit Project -tutkimushankkeessa ja niin ikään Barkerin vetämässä Game of Thrones -tutkimushankkeessa. Sekä näissä tutkimusprojekteissa että tässä teoksessa on lähtökohtana, että niin kuin taide ja yhteiskunta eivät ole erillisiä toisistaan, ei fantasiakaan ole irrallinen ympäristöstään, oli se kuinka omalakinen tahansa. Fiktiiviset maailmantulkinnat rakentuvat kirjoittajan havainnoille ja kokemuksil-

le ja ne luetaan ympäröivän maailman valossa. Kuin kehässä tekijä, teos ja lukija ovat ”kiinnittyneet” toisiinsa. Näemme tässä teoksesta fiktion siis vahvasti kontekstuaalisena ilmiönä. Juuri tätä näkemystä teoksemme valottaa kuvaten fantasiaa lajina monissa erilaisissa yhteyksissä monista erilaisista näkökulmista.

Fantasia – Lajit, ilmiö ja yhteiskunta on suoraa jatkumoa kahdelle teokselle, jotka syntyivät Jyväskylän yliopiston Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen suositun Fantasia-luentosarjan tuloksesta. Luennoitsijoiden lisäksi mukaan kutsuttiin kirjoittajia monilta kulttuurin ja yhteiskunnan saroilta. Kristian Blombergin, Irma Hirsjärven ja Urpo Kovalan toimittamat *Fantasian monet maailmat* (2004) ja *Totutun tuolla puolen* (2005) ovat olleet alan perusoppikirjat, joihin nyt haluttiin päivitystä ja jatkoa. Tämä käsillä oleva kirja on täydentävä teos. Silti molemmat säilyttävät yhä paikkansa – erityisesti *Totutun tuolla puolen* -teos, sillä monia sen sisältämiä näkökulmista (muiden muassa kartografia, kaupunkimaantiede, varhainen kuvataide, klassinen musiikki ja musiikkivideot) emme tässä kirjassa käsittele. Jo tämä kertoo fantasian laajasta kentästä ja lisätutkimuksen tarpeesta. Toivommekin näiden teosten yhdessä olevan aloittelevalle fantasian tutkijalle hyvä johdanto akateemiseen tutkimukseen ja kenties oman opinnäytteen aloittamiseen.

Teoksen toimittajat kiittävät kirjoittajia kärsivällisestä pitkäjänteisestä työstä ja paneutumisesta projektiimme. Kiitämme kaikkia Suomen science fiction- ja fantasiatutkimuksen seura ry:n jäseniä sekä yhteistyökumppaneita ja tukijoita. Kiitämme teoksemme arvioineita anonyymejä vertaisarvioijia sekä Nykykulttuurin julkaisusarjan toimituskuntaa ja kustannustoimittajiamme.

Tarttukaa innokkaasti fantasian moninaisiin maailmoihin.

KIRJOITTAJAT

FT *Irma Hirsjärvi* on kirjallisuuden maisteri ja Nykykulttuurissa leivottu fanitutkimuksen tohtori, alun perin kirjastoissa kasvanut ja kirjastovirkailija ensimmäiseltä ammatiltaan. Hirsjärvi on kirjoittanut scifistä ja fantasiasta, tehnyt Jyväskylän Kesä -festivaaliin yli 20 vuotta scifististä ja fantasiapuheohjelmaa sekä Finncon-tapahutumia ja on muun muassa Suomen science fiction- ja fantasiatutkimuksen seuran perustajajäsen.

Maria Ihonen, FL Tampereen yliopisto, on kokenut kaikkein kiehtovimpana brittiläisen lasten fantasian perinteen sekä mahdollisten maailmojen teorian näkökulman sen tutkimukseen ja lanseerannut nämä molemmat alueet Tampereen yliopiston yleisen kirjallisuustieteen opetukseen. Ihonen on siirtynyt lastenkirjallisuuden aseman edistämisen jälkeen tuottamaan digitaalista oppimateriaalia.

Aino-Kaisa Koistinen on kirjallisuuden maisteri (Oulun yliopisto), nykykulttuurin tutkimuksen tohtori (Jyväskylän yliopisto) ja mediakulttuurin dosentti (Turun yliopisto). Hän työskentelee parhailaan nykykulttuurin tutkimuksen tutkijatohtorina Jyväskylän yliopistolla. Koistinen innostui spekulatiivisesta fiktiosta televisiosarjojen – kuten *Babylon 5* ja 2000-luvun *Taisteluplaneetta Galactica* – monitahoisten naishahmojen takia. Myöhemmin hän väitteli sukupuolitettun ihmisyyden merkityksistä tieteistelesiosarjoissa. Vapaa-ajallaan hän myös toisinaan kirjoittaa spekulatiivista fiktiota, kuten runoutta avaruuteen lähetetyistä eläimistä. Koistinen on Suomen science fiction- ja fantasiatutkimuksen seura ry:n puheenjohtaja.

FT *Katja Kontturi* on kirjoitusviestinnän opettaja, sarjakuvatutkija ja Suomen virallinen Ankkatohtori, joka väitteli Don Rosan Disney-sarjakuvien postmodernista fantasiasta vuonna 2014. Hän on pesunkestävä nörtti, joka pelaa roolipelejä, fanittaa *Tähtien sotaa* ja toivoo vielä joskus pääsevänsä hahmoksi Ankkalinnkaan. Isona hänestä tulee Johanna Sinisalo.

FT *Jyrki Korpua* on tutkija Oulun yliopistosta. Tolkienin fiktiosta 2015 väitelleen Korpuan kiinnostusalueista mainittakoon julkaisut *Alussa oli Sana – Raamattu ja kirjallisuus* (Avain 2016), *Lajivirren laulamaa – Kalevala ja kirjallisuus* (Avain 2017), *Mythopoeic Code of Tolkien: A Christian Platonic Reading* (McFarland 2021) sekä BFA-palkinnolla Iso-Britannian vuoden tietokirjana 2018 palkittu kokoelma *Gender Identity and Sexuality in Current Fantasy and Science Fiction* (Luna Press 2017, Francesca T. Barbini, toim.), jossa Korpua oli yksi kirjoittajista. Hän aloitti fantasiaan perehtymisen 7-vuotiaana lukemalla Tolkienin *Tarun sormusten herrasta* vahingossa *Kuninkaan paluusta* aloittaen.

Urpo Kovala, FT, dosentti, toimii yliopistotutkijana Nykykulttuurin tutkimuskeskuksessa, Jyväskylän yliopistossa. Hänen tutkimusintressejään ovat olleet merkitysteoriat, vastaanotto- ja fandom-tutkimus, fantasia, kulttuurinen kääntäminen sekä populismiin ja aktivismiin liittyvät kulttuuriset diskurssit. Hänen tulokulmaansa fantasiaan ja fantasiatutkimukseen kuvaa yhdessä Irma Hirsjärven kanssa kirjoitettu ”Two Paths to Fantasy Studies” (*Fafnir* 4/2017).

Pekka Kuusisto, dosentti, Oulun yliopiston kirjallisuuden yliopistonlehtori tutkii fantasian ja tieteiskirjallisuuden lajiteoriaa ja suhteita ensyklopedisen kertomuksen perinteeseen.

Pirjo Lyytikäinen on kotimaisen kirjallisuuden professori (emerita) Helsingin yliopistosta. Hän on pohtinut laajasti ymmärretyn fantasian ja mimesiksen tai realismin suhteita niin vuosisadanvaihteen symbolismissa (alkaen teoksesta *Narkissos ja sfinksi* 1997) kuin Leena Krohnin tuotannossakin (*Leena Krohn ja allegorian kaupungit* 2013). Artikkeleista erityisesti ”Realismia fantasian ja allegorian maisemissa” (*Avain* 1/2015) pohjustaa ajatuksia fantasian tyyleistä.

Juha Raipola (FT) on tutkijatohtori Tampereen yliopistossa. Raipolan kirjallisuustieteellisiin osaamisalueisiin kuuluvat erityisesti ekokritiikki, lajitutkimus, ympäristöhumanismi, monitieteinen kertomustutkimus sekä kertomukset tiedeviestinnässä. Spekulaatiivi-

sessä fiktiossa häntä kiehtoo ennen kaikkea tieteellisten ja filosofisten ongelmien käsittely tarinankerronnan kautta.

Hanna-Riikka Roine (FT, kirjallisuustiede) toimii Suomen Akatemian tutkijatohtorina Tampereen yliopistossa. Hänen tutkimuksensa on keskittynyt etenkin maailmanrakentamisen ja spekulatiivisen tarkasteluun retorisisina ja kerronnallisina välineinä. Fantasian hän näkee Ursula Le Guinin tavoin keinona tuoda esille ja tutkia laajempaa todellisuutta kuin se, jonka nyt sallimme itsellemme.

Maria Ruotsalainen, FM, viimeistelee väitöskirjaansa digitaaliseen kulttuuriin. Väitöskirjassa tutkitaan sukupuolen ja kansallisuuden suhdetta eurheilun. Kiinnostus tutkimukseen lähti omasta pelaamisesta, suosikkeina *World of Warcraft* ja *Overwatch*. Eurheilun ja pelikulttuurien lisäksi Maria on tutkinut muun muassa elokuvien vastaanottoa, populismia, ja vihapuhetta.

FT *Jenniliisa Salminen* (Turun yliopisto) on tutkinut erityisesti venäläistä ja neuvostoliitolaista lasten fantasiakirjallisuutta. Häntä kiehtoo lajityypin mahdollisuus yhdistää yksilön kokemukset suuren mittakaavan yhteiskunnallisten kysymysten tarkasteluun. Salminen huomioi, että fantasiakirjallisuus auttaa milloin pakenemaan, milloin ymmärtämään arkimaailman kummallisuuksia.

FM *Minna Siikilä-Laitila* on nykykulttuurin tutkimuksen tohtoriopiskelija Jyväskylän yliopistosta. Hänen tulevan väitöskirjansa työnimi on ”’There’s not a single original thought in Eragon’ – Tekijyys, intertekstuaalisuus ja fandom verkon fantasiakirjakeskusteluissa”. Siikilä-Laitila oli viestintätieteiden pääaineopiskelijana Vaasan yliopistossa, kun kiinnostus nykyiseen tutkimuskohteeseen syntyi. Pitkillä ajomatkoilla yliopistoon tuli kuunneltua vuoron perään Tolkienin ja Rowlingin tuotantoa äänikirjamuodossa, ja huomio kiinnittyi siihen, miten paljon samaa kirjailijoiden tarinoiden välillä on. Nykyisin fantasia on Siikilä-Laitilalle tärkeä paitsi akateemisenä tutkimuskohteena, myös vapaa-aikaa piristävänä, aina jotain uutta ja kiinnostavaa tarjoavana mediagenrenä. Fantasian ku-

luttajana hän on omnivori eläin; kaikki reaalifantasiasta aina korkeaan fantasiaan asti kuuluu hänen palettiinsa.

FM *Tomi Sirviö* on julkaissut neljä fantastisia elementtejä sisältävää runokokoelmaa kirjailijanimellä Tomi Sonster ja tekee väitöskirjaa runojensa seikkailullisesta poetiikasta. Sirviö tutkii siinä mm. miten hänen arkihavaintonsa kytkeytyy fantasiasta sekä muusta spekulatiivisesta fiktiosta tuttuihin motiiveihin ja keinoihin tuottaen runomateriaalia. Hän rentoutuu katsomalla kauhuelokuvia ja mainitsee pitävänsä esimerkiksi seuraavista elokuvista: *A Dark Song*, *Burnt Offerings*, *House by the Cemetery*, *The Beyond*, *City of the Living Dead*, *The Changeling*, *The House With Laughing Windows*, *Kill List*, *Suspiria*, *Phenomena*, *The Sect*, *Hereditary*, *Santa Sangre*, *Don't Look Now*, *The Ninth Gate* jne.

Sanna Tapionkaski, FT, nykykulttuurin tutkimuksen dosentti (JY) on päiväkotii-ikäisestä asti lukenut mieluiten satuja ja fantasiaa, ja aikuisiällä tutkinut lastenfantasiaa ja fanikulttuureihin liittyviä identiteettidiskursseja, valtarakenteita ja toimijuutta. Hän koulutautuu parhaillaan puheterapeutiksi ja on erityisen kiinnostunut satujen ja fantasian roolista lasten kirjallisuus- ja puheterapiassa.

Tanja Välisalo, FM viimeistelee nykykulttuurin tutkimuksen väitöskirjaansa yleisöjen suhteista fiktiivisiin hahmoihin transmediaalisessa fantasia- ja tieteisfiktiossa. Hänen omia suosikkiahmojaan ovat *Star Trekin* Spock ja uuden *Battlestar Galactican* Starbuck. Kaikkiruokainen fantasian ja tieteisfiktio fani sai kipinän lapsuudessa *Taru sormusten herrasta* -teoksesta ja osaa edelleen lausua säkeitä sormusrunosta mustalla kielellä. Tutkimusaiheet ovat vieneet myös e-urheilun, rikosfiktio ja musiikkikulttuurien kentille.

Sisko Ylimartimo TaT, FT, Lapin yliopiston taidehistorian lehtori (eläkk.) ja Oulun yliopiston lastenkirjallisuuden dosentti. Fantasiassa kiehtoo taianomainen lumo, jossa sekoittuu yllätystä, kauheutta ja kauhuakin. Kuva ja sana puhuvat kumpikin omaa kieltään. Haasteena on toimia niiden tulkkeina, etsiä niiden välisiä yhtäläisyyksiä ja törmätä kiinnostaviin ristiriitaisuuksiin.